

Bertil Ohlin – den ständige förnyaren

Anförande av Hans Lindblad på hundraårsdagen av Bertil Ohlins födelse den 23 april 1999

Förord

Bertil Ohlin föddes 1899. Det är naturligt för ett idéinstitut med hans namn att i samband med 100 års minnet rikta blicken bakåt – men också och framförallt mot framtiden. Bertil Ohlin-Institutet har under årets första sex månader haft tillfälle att göra det i tre olika sammanhang.

Den 23 april, dvs den dag som skulle ha varit Bertil Ohlins hundraårsdag, ordnades en högtidsföreläsning om Bertil Ohlin i samband med Folkpartiets rikskonferens i Örebro. Talare var Hans Lindblad och det är en utvidgad och fördjupad version av hans anförande som vi publicerar i denna rapport.

I samverkan med Ekerlids förlag och Karl Staaffs fond utgavs samma dag ett tidigare opublicerat manuskript av Bertil Ohlin med titeln »Demokratin, ekonomin och friheten«.

Den 31 maj anordnade Bertil Ohlin-Institutet tillsammans med Riksbankens Jubileumsfond ett större internationellt seminarium om »Globalisering, ideologi och nationell politik«. En bok med inlägg av bland andra Lord Dahrendorf, Daniel Tarschys, Olof Ruin och Hans Bergström publiceras under hösten 1999.

Det är alltså 100 år sedan Bertil Ohlin föddes. Det är drygt 30 år sedan han efter 23 år avgick som partiledare och det är 20 år sedan hans död. Hans gärning tillhör alltså historien. Men i publikationer och anföranden till Bertil Ohlins minne har många levandegjort att hans tankar, ord och gärning fortfarande är i allra högsta grad aktuella. Om fler lyssnat till vad han sade under sin livstid hade Sverige kunnat besparas många prövningar. Och om fler tar till sig idag av insikter som även nu ligger i politisk framkant kan det bidra till politisk och ekonomisk förnyelse. I den meningen är Bertil Ohlin inte död. Han är – med Hans Lindblads ord – den ständige förnyaren.

Stockholm i augusti 1999

Lennart Arvedson

Ordförande i Bertil Ohlin-Institutets styrelse

Bertil Ohlin – den ständige förnyaren

Högtidsanförande av Hans Lindblad i Örebro den 23 april 1999, på hundraårsdagen av Bertil Ohlins födelse

Det är självfallet en stor ära att få stå här idag. Samtidigt känner jag mig mer ödmjuk och tagen än jag nog varit inför någon annan uppgift. Jag är ju inte yrkeshistoriker och har som lekman inte samma krav på mig att belägga och bevisa. Kan i stället dra fram perspektiv och drag jag menar vara viktiga.

Jag tänker inte försöka teckna Bertil Ohlins hela gärning, allra helst som Sven Erik Larssons biografi över Bertil Ohlin kom så sent som i

fjol. Ohlin var folkpartiledare i 23 år, särklassigt långt. Därefter kommer Bengt Westerberg i tolv år och Gustaf Andersson i Rasjön i tio år.

Det är fyra moment jag för egen del främst vill föra fram. Det första är att Bertil Ohlin torde sakna motstycke i modern svensk historia, och nog också i flertalet andra länder, när det gäller att täcka nästan hela det politiska fältet. Med djupa egna kunskaper och med en väldig analysförmåga kunde han överblicka, se samband och förutse konsekvenser på ett närmast magnifikt sätt.

För det andra är nog han den förste svenske politiker som hade ett så internationellt synsätt att han såg problem i Sverige som del i ett större sammanhang. Att han kunde göra detta hade till stor del naturligtvis sin grund i hans forskning kring världshandeln.

För det tredje menar jag att Bertil Ohlin var sin tids kanske störste politiske folkbildare. Nu i tv-snuttfieringens tidevarv är kanske detta för oss som upplevde Bertil Ohlin det vi saknar mest i tiden efter honom.

Den fjärde aspekten är kanske svårare att tala om, och här kan jag kanske bara göra antaganden. Var det blyghet, eller vad låg bakom att han tycktes vara så mycket av enstöring, som hade svårt att öppna sig personligt för andra? I detta avseende företer han påtagliga likheter med Karl Staaff.

Jag har inför detta tal haft samtal om dessa fyra tankegångar med historikerna Jarl Torbacke, Anders Berge och Kent Zetterberg, statsvetarna Torbjörn Vallinder och Björn Molin, de politiska bedömarena Olle Nilsson och Svante Nycander men också med Bertils son Tomas. Ingen annan är ansvarig för vad jag säger, men det har ändå känts tryggt att ingen av dem tycker att jag är helt fel ute i de avsnitt där jag uppfattar Bertil Ohlin som närmast unik.

Vi samlas i dag kring Bertil Ohlins minne. Folkpartiet som organisation har, såvitt jag vet, bara vid två tidigare tillfällen anordnat sammankomster för att minnas en människa och hennes gärning. Först var det den 4 oktober 1965 på femtioårsdagen av Karl Staaffs död. Vid den sammankomsten talade Staaffs biograf Leif Kihlberg, Bertil Ohlin och Per Ahlmark.

Den andra sammankomsten, 1990, hölls på 75-årsdagen efter Staaffs bortgång, med tal av professor Jarl Torbacke.

Staaff och Ohlin är också de två gestalter som enligt de flesta svenska liberaler betytt mest för liberalismen under 1900-talet. Men att sätta den ene av dessa två före den andre blir svårt, det beror helt på den enskilde bedömaren. Ohlin fanns i riksdagen under 33 år, Staaff under 19. Staaff var statsminister, men inte ledare för partiorganisationen. Ohlin täckte större områden och var nog mer av förnyare, men Staaff blev på ett annat sätt symbol genom att i sin kamp mot herremakt och kungamakt personifiera kampen för demokrati och parlamentarism. Staaffs insats i Verdandi hörde förra århundradet till, Ohlin var ju utöver politiker också en av 1900-talets stora internationellt kända ekonomer.

Karl Staaffs huvudintresse låg på författningsfrågorna, och hans postumt utgivna »Det demokratiska statsskicket« är det mäktigaste

arbetet i ämnet av en svensk politiker. Men Staaffs engelskt inspirerade förslag blev aldrig verklighet, medan paradoxalt nog ekonomen Ohlin blev den som genom sin envetna och mångåriga kamp kom att driva igenom en författningsreform med enkammarriksdag och en ny författning i stället för den gamla 1809 års regeringsform.

Men också andra liberaler har hyllats. I Uppsala hölls ett stort Geijer-jubileum 1983 till 200-årsminnet av Geijers födelse. Folkpartiet i Dalarna anordnade sammankomster 1984 på hundraårsdagen av Gustaf Anderssons i Rasjön födelse. 1995 tog liberaler i Göteborg initiativ till ett firande av Torgny Segerstedt 50 år efter hans död. Den 26 maj 1997 anordnade Bertil Ohlin-Institutet ett seminarium på hundraårsdagen av Waldemar Svenssons födelse.

Det finns nog fler biografier över liberaler än över gestalter i andra riktningar. Vi kan nämna Chydenius, Geijer, Richert, Gripenstedt, Hierta, Rydberg, Hedin, Staaff, Alfred Petersson i Påboda, G.H. von Kich, Carl Ekman och senast under fjolåret Sven Erik Larssons om Bertil Ohlin och Olle Gellermans om S.A. Hedlund.

Memoarer, åtminstone för delar av deras gärning, finns av Louis De Geer, Nils Edén, Johannes Hellner, Anders Pers, Gustav Rosén, Beth Hennings, Israel Holmgren, N.P. Ollén, Mia Leche Löfgren vars underbara böcker också ger en bild av maken Eliel Löfgren, Bo von Stockenström, Rasjön, Herbert Tingsten, Harry Hjärne, Eric Boheman, Carl Christenson, Erik Hjalmar Linder, Einar Rimmerfors, Bertil Ohlin, Gunnar Helén.

Det finns också stiftelser och sällskap. Bertil Ohlin-institutet, Stiftelsen Torgny Segerstedts minne, som Mikael Romanus och andra bildade i anslutning till minneshögtiden 1995, Karls Staaffs fond för frisinnade ändamål, Stiftelsen Lars Hiertas minne. Det finns sedan några år ett Kerstin Hesselgren-sällskap. Frisinnad Tidskrift fyller väl i praktiken också funktionen som Waldemar Svensson-institut. Fredrika Bremer-förbundet.

Litterära, filosofiska eller journalistiska sällskap gäller i flera fall liberaler: Viktor Rydberg, Almqvist, Fröding, Selma Lagerlöf, Wendela Hebbe, Hans Larsson, Hjalmar Söderberg, Eyvind Johnson, Vilhelm Moberg.

Vad jag kan tycka saknas är väl sällskap för att hålla minnet av August Blanche och Adolf Hedin levande, och också av Gustaf Hellström. Vi borde också mer än som skett dra fram pedagogerna P.A. Siljeström, Fridtjuv Berg och Ernst Beckman, religionsfrihetskämpar som Lars Wilhelm Henschen och andra, men också gestalter som Emilia Broomé och Sven Wedén. Elisabeth Tamm och andra frisinnade och liberala kvinnor kring hennes medborgarskola på Fogelstad och tidskriften Tidevarvet finns beskrivna, men inte i den utsträckning som vore befogat. Det saknas också ett övergripande arbete om de stora ledarna inom svensk frikyrko- och nykterhetsrörelse och den betydelse dessa hade för framväxten av svensk demokrati, folklig moralbildning, politisk mobilisering och organisering.

Folkpartiet och dess historia blir omöjlig att förstå utan rejäl kunskap om det demokratiska lokalsamhälle som landet runt formades i folkrörelsernas hägn, för övrigt också nog den viktigaste av alla

plantskolor för svenskt nyföretagande. Historien i Sverige handlar i skandalöst stor utsträckning om överheten, om kungar, universitet, byråkrati, statskyrka – för egen del har jag märkt detta inte minst när jag sökt studera emigrationen och usa-impulsernas roll för folkrörelser, svensk demokrati och ekonomisk tillväxt.

Det för oss viktigaste med de liberala gestalter jag här nämnt är naturligtvis att deras tankar om frihet, människovärde, tolerans och humanism känns så nödvändiga och outhärliga också inför 2000-talet. Flera av dem förde hård kamp mot överhetens, nationalismens, antidemokratins och våldets propagandister.

Liberaler har förebilder i en omfattning och av en kvalitet som bara socialdemokratin i någon mån – dock mer begränsat i tid och mångfald – har en motsvarighet till. Högern skulle skämmas om någon idag förde fram de värderingar som partiet och dess företrädare stod för i striderna kring frihandel, religionsfrihet och demokrati. Centern, miljöpartiet och kristdemokraterna har ingen egen motsvarande bakgrund att hämta inspiration ur, och vänsterpartiets historia består ju till stor del i att ha hyllat århundradets värsta massmördare.

Det finns anledning för oss liberaler att inför tusenårsskiftet ett ögonblick stanna upp och besinna vilket arv vi har att förvalta och vilken oerhörd uppgift som ännu ligger framför oss. Knappast något tillfälle kan vara mer lämpat för sådan eftertanke och inspiration än just den 23 april, eftersom Bertil Ohlin är en av dem som vi även framåt kan lära oss mest av.

Jag talade också på Gustaf Anderssons i Rasjön hundraårsdag. Det skulle vara intressant att vid tillfälle mer ingående jämföra den självlärde jordbrukaren och folkrörelsemänniskan Rasjön med den världsberömda nationalekonomen Bertil Ohlin. Båda ytterst intelligenta, båda med starkt analytiskt sinne, båda starkt moraliskt styrda, båda lidelsefullt intresserade av stora sakområden, båda också med en viss stelhet i sitt offentliga framträdande. Båda debattörer och intensivt politiskt intresserade även som pensionärer. De var både lika och olika, men de kom nog aldrig egentligen nära varandra. Jag hade glädjen att få möta vänlighet från dem båda, men nog hade jag intrycket att Rasjön hade större förmåga att vara avspänd i umgänget med andra människor. De två tycks inte heller ha blivit förtrogna.

Rasjön nämner i sina memoarer Ohlin bara på två mycket korta ställen, och Ohlin är också korthuggen om Rasjön i sina. Vid Rasjöns död 1961 skrev Ohlin att Rasjön »var en av de mest rätlinjiga och sakliga personer jag träffat. I motsats till vad åhörarna av hans riksdagstal understundom trodde var han också en man med ett utpräglat sinne för humor.« »Ett utmärkande drag var hans självständighet – hans oberoende av gängse meningar – som understundom förde honom i motsättning även till med honom nära samverkande människor – dock så gott som alltid utan att personliga konflikter uppkom.« Denna senare mening blir naturligtvis extra intressant nu när vi genom forskning vet att i verkligheten tycks Rasjön ha varit den kanske ende i partiet som under framgångsåren efter 1948 opponerade mot olika förslag från Ohlin. Men Rasjön gjorde detta bara i partistyrelsen, inte offentligt. Rasjön var också den ende som vid landsmötet 1957 uttalade sig för en

kompromiss med socialdemokratin i pensionsfrågan.

När jag i barnåren fick mina första politiska intryck var Bertil Ohlin sedan flera år partiordförande. Han var väl den förste svenske politiker jag såg upp till. Jag hörde honom tala på Stora torget i Falun, 1956 fick jag stå och hålla en svensk fana när han talade offentligt under fpu-kongressen i Lund, fick hans autograf på en Breviks-kurs. Men sedan skulle det bli ganska många samtal genom åren, när han gästade fpu, men också i partistyrelsen och riksdagen, dessutom i styrelsen för frisinnade landsföreningens fonder, det sista politiska uppdrag Bertil hade.

Att han tycktes ha lättare att umgås med mig än med en del andra fpu-are misstänkte jag bero på att jag varken var akademiker eller stockholmare.

Sven Erik Larsson tog på sig en av de absolut svåraste och mest krävande uppgifter en politisk biografiförfattare kunde hitta i vårt land, eftersom Ohlins gärning täckte så stora fält, som ekonom, ideolog och politiker. Den drygt 500 sidor tjocka boken blir rimligen ett standardverk för lång tid framåt. Detta inte bara vad gäller bilden av Bertil Ohlin. Till följd av dennes ofantliga betydelse för vilka frågor som sattes på den politiska dagordningen från krigsslutet och två årtionden framåt blir Larssons bok också ett viktigt bidrag till förståelsen av vad som hände, och inte hände, i Sverige under denna tid.

Larsson kände Ohlin väl, och beundrade honom på många sätt, men boken har också reservationer och tar fram drag som gjorde att Ohlin fick problem med både motståndare, omgivningen och sig själv. Två sådana drag var en ibland märkbar oförmåga att skilja stort från smått liksom vad hans efterträdare och nära förtrogne Sven Wedén i ett brev till Ohlin beskrev som »din överdrivna misstänksamhet«.

Jag vill uppmana alla som inte gjort det att ta del av Larssons bok. Där finns mycket jag inte hinner beröra eller där jag inte har något eget att lägga till. Det gäller stora delar av det politiska skeendet under de år Ohlin ledde folkpartiet, valframgången 1948, bakslag senare, regeringsfrågan 1957 eller Ohlins olika insatser för att på olika sätt stärka oppositionen, däribland det mittensamarbete han inledde med Gunnar Hedlund. Inte heller tänker jag gå närmare in på olika stora sakpolitiska frågekomplex annat än vad som behövs för att ge en bild av Bertil Ohlins sätt att tänka och verka. Det är människan Bertil Ohlin mer än hans gärning jag vill försöka lyfta fram.

En av 1900-talets stora nationalekonomer

När Ohlin 1934 blev ordförande i det nybildade fpu var han redan professor sedan tio år tillbaka. Han tog studenten vid 16 års ålder, blev fil kand vid 18 och var 25 när han fick sin professur i Köpenhamn. Doktorsavhandlingen handlade om utrikeshandel, och den utrikeshandelsteori Ohlin sedan utvecklade fullt ut i boken *Interregional and International Trade* kom världen över (utom naturligtvis i kommunistländerna) att ersätta den teori som varit gällande sedan David Ricardo 1817. Ohlins lärobok i ämnet kom i årtionden att vara standardverk vid universitet världen över.

Också som lärare och läroboksförfattare hade han samma slags pedagogik med enkla exempel av det slag han sedan använde som politisk opinionsbildare.

I läroboken »Utrikeshandel och handelspolitik« som kom i femte upplaga 1953 med en tredjedel av boken nyskriven hette det t. ex.: »Ett land som Sverige behöver olika slag av bilar liksom av traktorer, tryckpressar, flygmaskiner m.m. Om alla dessa typer skulle tillverkas i Sverige finge produktionen bedrivas i liten skala. Det finnes artiklar varav kanske icke ens en per år säljes i vårt jämförelsevis lilla land, t. ex. stora orglar som den i Stadshuset i Stockholm uppsatta.« 1929 hade den unge Ohlin en uppmärksam debatt i *The Economic Journal* med Keynes rörande effekterna på handel och bytesbalans av det tyska krigsskadeståndet, och paradoxen låg i att just Keynes förbisåg inkomsteffekten vid sin analys. I sina memoarer berättar Ohlin hur han som 23-åring hade refuserats av Keynes i samma tidskrift när han ville ha in en artikel om utrikeshandel. Det gällde alltså de tankar som sedan kom att förändra teorin kring internationell handel, men Keynes insåg inte detta.

Ohlin växlade sedan över från utrikeshandel till att fundera kring arbetslöshet och konjunkturrörelser. Det var ju arbetslösheten som under denna tid uppfattades som mänsklighetens största gissel och gav grogrund för diktaturrörelser. I januari 1931 fick han i uppdrag av Nationernas förbund att göra en analys av världsdpressionen. Det var arbetsmässigt en bragd att vara färdig med detta arbete redan i september samma år.

I Svenskt biografiskt lexikon är det en ekonom, professor Claes-Henric Siven, som skrivit om Ohlin. Där finns 12 spalter om Ohlin som vetenskapsman, mot 3,5 om honom som politiker. Proportionerna kan väl diskuteras, men allmänt i Sverige gäller nog att man knappast insett hur stor Bertil Ohlin redan tidigt var som världsledande ekonom. Siven skriver: »Som vetenskapsman gjorde Ohlin grundläggande insatser inom både utrikeshandelsteorin och utvecklingen av den moderna makroteorin. Han räknas med rätta internationellt som en av de stora nationalekonomerna under 1900-talet.« När han 1977 fick ekonomipriset till Alfred Nobels minne så var det för insatserna inom utrikeshandelsteorin.

Siven menar att Ohlin inte i lika hög grad som många andra ekonomer, däribland Gunnar Myrdal, »var intresserad av abstrakta teoretiska resonemang. Teorin borde i stället hela tiden konfronteras med hur det gick till i praktiken. Detta skapade intresse för den detaljanalys och för den konkretisering som var utmärkande för Ohlin.«

Det var också en del av skillnaden mellan Stockholmsskolan och Keynes. Keynes hade en jämviktsteori, Ohlin skildrade mer ett förlopp. Keynes använde renodling och förenkling, Ohlin mer nyansering och detaljrikedom. Keynes fokuserade på teori, Ohlin mer på ekonomisk-politisk tillämpning.

Ohlin skrev 1934 till arbetslöshetsutredningen bilagan »Peningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet«. Den gav praktiska rekommendationer för en politik mot arbetslöshet, men den hade också en omfattande teoretisk diskussion,

med multiplikatoreffekter av det slag som världen över förknippas med Keynes arbete »General Theory« två år senare.

Ohlin utvecklade den ekonomiska teorin i en ny riktning och bröt mot det tidigare tänkandet rörande statsfinansernas och sparandets roll i konjunkturutvecklingen.

I sina memoarer anger han att avsikten var att ge ut arbetet också på engelska. Men så skedde inte. Siven menar att hade Ohlins arbeten funnits mer på engelska »är det möjligt att Keynes' General Theory inte skulle ha uppfattats som så ny och epokgörande«.

Det var Ohlin själv som myntade begreppet Stockholmsskolan, i två stort uppslagna artiklar i The Economic Journal 1937. Skolan bestod av Dag Hammarskjöld, Alf Johansson, Erik Lindahl, Erik Lundberg, Gunnar Myrdal, Ingvar Svennilson och Bertil Ohlin. Men av dessa var Ohlin den ende som förde debatter med Keynes och som framträdde i världens mest kända ekonomiska organ. Han hade ju också redan innan världsrykte genom sin utrikeshandelsteori.

Frågan är om inte Ohlin var alltför generös mot de andra ekonomerna när han sökte beskriva Stockholmsskolan som en grupp. K.G.

Landgren som 1960 disputerade på en avhandling om »Den nya ekonomien« i Sverige« sätter underrubriken »J.M. Keynes, E. Wigforss, B. Ohlin och utvecklingen 1927 –39«. Han ägnar 135 sidor åt Bertil Ohlin men bara 19 sidor åt de övriga svenska ekonomerna. Enligt Landgren kan Myrdals skrifter om penningpolitisk jämvikt inte vara den Stockholmsekonomiska lärobyggnad, som vid sidan av, eller i stället för, Ohlins kan sägas bilda en med keynesianismen jämförlig doktrin. Hammarskjölds arbete var så obegripligt att Landgren trots stora ansträngningar tvungits resignera om vad författaren egentligen menat, men han konstaterar dock att olika grunder utesluter att Hammarskjölds teori ska kunna klassificeras som en teori av den »nya ekonomiens« skola. Och vad gäller Erik Lindahl menar Landgren att denne aldrig blev fullt medveten om skillnaden mellan ny och gammal ekonomisk teori. Vi får där också den förbluffande upplysningen att Lindahl inte på allvar började läsa Keynes' General Theory förrän i början av 1950-talet.

Det brukar sägas att akademiker är avundsjuka och gärna tar heder och ära av varandra, men i fallet Stockholmsskolan ser det ut som om Bertil Ohlin velat dela med sig till andra av något som till allra största delen var hans eget verk.

Däremot är det sant att han hade stor nytta av impulser från äldre svenska ekonomer, i första hand Eli Heckschers tidigare arbeten, när han utvecklade sin egen utrikeshandelsteori, och den kallas ibland också Heckscher-Ohlins teori.

Landgren menar i sin avhandling att Ohlin kan sägas ha »utvecklat en preliminär keynesiansk teori före Keynes själv«. Ohlins uppsats »Till frågan om penningteorins uppläggning« i Ekonomisk tidskrift våren 1933 behandlar tillväxt i konsumtion och investeringar som likvärdiga för att ge ekonomiskt uppsving. Det var vid en tidpunkt när ingen enda klar teori i den ekonomiska litteraturen behandlade nationalinkomsten som en väsentlig variabel. Ohlin var alltså ute på obanade stigar, och det viktiga var alltså att stegen togs i rätt riktning.

Visserligen kan inte påstås, att Ohlin var fullt medveten om den analytiska innebörden av sin teori. Men väsentligt ur doktrinhistorisk synpunkt är att framhålla, att Ohlin lika väl som Keynes var på väg mot den nya ekonomin under år 1933, skriver Landgren.

Ulf af Trolle blev på handelshögskolan assistent till Ohlin samma år denne blev partiledare. Han beskriver Ohlin som »giganten«. »Ohlins föreläsningar var inte bara fyllda av kunskap, de var också intellektuella njutningar, fyllda av hans ekonomiska vidsyn. Ett viktigt credo hos Ohlin var att ekonomi var en odelbar vetenskap, inom vilken man visserligen kunde ha sin specialitet – hans var utrikeshandels teori och strategi – men för att vara fullfjädrad måste en ekonom behärska hela skalan från den mest teoretiska ekonometrin till den mest handfasta redovisningsläran inom företagsekonomin. Han fyllde dessa extrema krav bättre än någon annan svensk ekonom jag träffat.«

Socialliberalismen

Detta att vilja känna till allt förde Ohlin också med sig till sin politiska gärning.

1934 tackade han ja till att bli ordförande i det nybildade fpu. (Att han redan som 21-åring, alltså 1920, tillhört styrelsen för Sveriges frisinnade ungdomsförbund var det få som visste.) Längre spreds föreställningen att man när fpu:s konstituerande möte kört fast i ordförandefrågan sände en deputation ut till Kevinge golfbana och där fick ett omedelbart ja från Ohlin som sedan kördes in till möteslokalen i öppen baklucka i en bil och höll ett strålande tal. Jag trodde aldrig på detta. 1934 var ju Ohlin medveten om att han och Keynes nog var de enda i världen som tycktes på väg att finna en teori som skulle möjliggöra en aktiv politik mot massarbetslösheten. I ett sådant läge bestämmer man sig inte utan eftertanke att ta på sig en arbetskrävande uppgift helt vid sidan av vetenskapen.

När fpu vid Ohlins avgång 1967 överlämnade skriften »Professorn från golfbanan« hade jag på några dagar intervjuat ett antal personer som funnits med 1934. Den ena ledtråden efter den andra ledde mig till att det förekommit sonderingar mellan Ohlin och olika aktörer. Alf Hermansson i Göteborg, Carl Christenson i Skåne och Manne Ståhl gav mig delvis överensstämmande skildringar av hur det gått till. Ohlin själv kunde jag ju inte fråga, eftersom skriften skulle bli en överraskning för honom. Men nog blev jag en aning besviken när han i memoarerna bara relaterar ett samtal han haft med Manne Ståhl och i övrigt hänvisar till min skrift. Rimligen visste Ohlin mer i frågan än han redovisade. Det känsliga låg väl i att det var den liberala gruppen som bakom kulisserna arbetade för Ohlins namn, men det ville man inte att den betydligt större frisinnade gruppen skulle få reda på.

När Ohlin 1936 för fpu:s räkning skrev »Fri eller dirigerad ekonomi« överförde han sina tankar från ekonomin till politiken för att förnya svensk liberalism. Han var stark motståndare till socialistisk centraldirigering, men med lika stor kraft efterlyste han statliga ingripanden för att motverka monopolbildningar och bekämpa arbetslöshet. Med emfas kom han att plädера för insatser mot fattigdom genom ökad produktion och sociala reformer. Han myntade begreppet

»det glömda Sverige« om de grupper som kommit i kläm.

Det var där han lanserade begreppet socialliberalism (även om den geniale folk rörelseskildraren E.H. Thörnberg använt begreppet redan 1917), han argumenterade för ramhushållning och marknadsekonomi med sociala förtecken.

»Ingenting kunde vara oriktigare än föreställningen att om bara staten förhöll sig passiv, skulle ett samhälle av den extremt liberala typen finnas kvar. Det förhåller sig tvärtom så att åtskilliga former av statsingripande, t.ex. monopolkontroll, kunna göra samhället i viktiga hänseenden mera liberalt än om de privata organisationerna lämnas i full frihet.«

Han säger också: »Kravet på absolut frihet är inte blott ointelligent, det är asocialt.«

Om ramhushållningen skriver han att »det är icke riktigt att karaktärisera den rambildning, som ifrågavarande lagstiftning innebär, såsom »inblandning i näringslivet«. Snarare kan man säga, att stora delar av denna lagstiftning utgöra en ersättning för icke tillräckligt fasta fria vanor.«

»Fattigdomen är ännu en endast alltför allvarlig realitet i vårt land.«

»Fackföreningarnas benägenhet att reservera arbetstillfällena för sina medlemmar har tillsammans med den av hänsyn till fattigvård och arbetslöshetspolitik framväxande s.k. kommunprotektionismen gjort det allt svårare för småbrukarna i de fattiga skogs- och lantbrukskommunerna att erhålla arbete vid väganläggningar, byggen m.m. i mer eller mindre industrialiserade grannkommuner. Man ser här ett viktigt exempel på huru det snäva fackföreningsintresset i vissa fall står i klar strid med det fattiga småfolkets intresse.«

»...arbetet på en höjning av de fattigare folkgruppernas ekonomiska standard är samtidigt ett arbete för friheten. Friheten är väsentligen något positivt och ej blott frihet från en förtryckande hand. Den bör vara en frihet till värdefulla upplevelser. Den moderna maskinkulturen är därför kanske det mäktigaste frihetsinstrument vår tid äger. Tack vare maskinerna och den därmed följande organisationen håller mänskligheten på att frigöra sig från knapphetens tryckande slaveri.«

»Fri eller dirigerad ekonomi« täckte stora delar av det politiska fältet, och åtta år senare återfanns mycket av detta i partiets program

»Efterkrigstidens samhälle«.

Ohlin hade tänkt sig in i möjligheten att bli föreslagen som partiledare. Men om han skulle föreslås eller inte bekymrade honom föga, skriver han i memoarerna. »Jag hade tillräckliga möjligheter till ett intressant arbete som politiker, journalist, vetenskapsman och lärare för att inte särskilt eftertrakta det politiska ledarskapet. Förmodligen får denna inställning anses ge uttryck för bristande maktvilja. Det var nog en av de svagheter som framträdde under min följande verksamhet som politisk ledare.«

Låt mig i detta sammanhang säga att det utanför, men ibland också inom, folkpartiet finns en missuppfattning att det var först genom Bertil Ohlins »socialliberalism« som det sociala ansvaret fördes in i svensk liberalism. Att Ohlin införde begreppet »socialliberalism« innebär inte att det sociala medvetandet dessförinnan varit mindre. Verkligheten är i

stället att liberaler dominerade socialt reformtänkande i Sverige inte bara under 1800-talet utan långt in på 1900-talet.

Att socialdemokratin ägnade så förhållandevis mycket mindre kraft åt detta fält berodde på att marxismen ledde dem till att i första hand rikta sitt intresse mot produktionslivet. Den stora visionen för dem var att en dag kunna ha en ekonomi utan privata företag, åtminstone i de största och viktigaste branscherna. Fokuseringen, inte bland socialdemokratins gräsrotter men väl bland dem som förde de ideologiska debatten på kongresser och i skrifter, låg på det näringspolitiska området, inte det socialpolitiska.

Bertil Ohlin själv var noga med att framhålla att det sociala ansvaret fanns i rörelsen långt innan han själv kom med. Han gjorde det i flera sammanhang. Det var inte bara stundens högtid som fick honom att den 4 oktober 1965, vid sammankomsten på 50-årsdagen av Karl Staaffs död, i sitt tal betona det socialpolitiska arvet efter Adolf Hedin och Karl Staaff.

»Det går en rak linje från S.A. Hedins socialreformatoriska iver till Karl Staaffs tankar på en minskning av inkomstolikheterna – infattande även stöd åt de av olyckor drabbade – fram till våra dagars socialliberalism och välfärdssamhälle. Den i praktiken mest avgörande skillnaden – de oerhört mycket rikare ekonomiska möjligheterna för samhället i våra dagar – är i principellt avseende ingen skillnad alls. Inte minsta tvivel kan råda att med större resurser för samhället skulle 1910-talets liberaler ha flerdubblat storleken av de sociala förmåner, som för femtio eller sextio år sedan framstod som möjliga endast i mera begränsad skala.

Inför socialdemokratisk mytbildning om Staaffliberalismens socialpolitiska insatser kan det vara skäl att erinra om hur oerhört blygsamma de socialpolitiska förbättringar var, som socialdemokratiska regeringar föreslog på 1920-talet, om man mäter dem med våra dagars mått. Jag vet inte om det finns någon värre snedvridning av historieskrivningen i partipolitiskt syfte än de socialdemokratiska karikatyrer av äldre sociala insatser, som bygger på att man inte låtsar om gamla tiders oerhört mycket mindre resurser. Vad jag särskilt vill framhålla är vilken vrångbild det blir av den Staaffska regeringens folkpensionsreform av år 1913, om man främst ser till de blygsamma beloppen. Det gällde dock antagandet av en princip – att samhället skall genom försäkring intressera sig för en successiv förbättring av alla gamlas levnadsförhållanden.

Beloppen höjdes steg för steg. Men ännu under de socialdemokratiska regeringarna på 1920-talet uppgick den årliga pensionen till högst föga mer än ett par hundra kronor.«

Liksom Ohlin nämner liberaler ofta Hedins och Staaffs socialpolitiska insatser. Men sammantaget är nog liberalismens socialpolitiska pionjärinsatser för lite uppmärksammade, främst jämfört med insatserna för rösträtt och parlamentarism. Den intressanta debatten på området, även utanför nykterhetspolitiken, fördes av liberaler. Men detta har fallit i glömska, eller medvetet förträngts, i ett land där så mycken energi lagts ned under årtionden för att sprida bilden att socialt ansvarstagande i politiken är något långt senare, infört genom det

socialdemokratiska regeringsinnehavet från 1932. Det är egentligen inte förrän de allra senaste åren som ett antal forskare kraftfullt kommit att visa vilken dominerande roll liberaler länge hade ifråga om opinionsbildning och förslagsställande på det socialpolitiska området. Statsvetaren professor Lennart Lundkvists studie »Fattigvårdsfolket – ett nätverk i den sociala frågan 1900–1920« (1997) ger en utmärkt överblick över dessa personer och deras tankegångar. Historikern Anders Berge har forskat om de sociala försäkringarnas normativa innehåll under pionjäråren 1901–1935. Hans bok »Medborgarrätt och egenansvar« (1995) följdes av en sammanfattande skrift utgiven av Ohlin-Institutet, »Socialpolitik och ansvarsmoral«.

Historikern Mikael Sjögren menar att liberalerna fick ett slags problemformuleringsprivilegium när det gäller utformningen av det gamla samhällets fattigvård. Historikern Marika Hedin arbetar på en doktorsavhandling som i mycket ska gälla de tre stora liberala socialpolitikerna Ernst Beckman, G H von Koch och Emilia Broomé. Hon har i ett annat sammanhang skrivit om liberalernas politiska inflytande under 1900-talets första decennier: »På det socialpolitiska området kom de särskilt att dominera; socialdemokraterna såg socialpolitiken som underordnad större politiska mål, och de konservativa var ointresserade av att utöka statens inblandning i de fattigas tillvaro.«

Bertil Ohlin kom inte minst genom sina kampanjer för eftersatta grupper, vad han kallade »det glömda Sverige«, att med större kraft än kanske någon av sin tids politiker uppmärksamma att även i ett framåtskridande samhälle riskerar minoriteter av olika slag att komma i kläm och glömmas bort. Men han var alltid angelägen att framhålla hur liberalismen och den liberala rörelsen stått som pionjärer för socialt ansvarstagande.

Oslagbar i politisk bredd

Det kanske märkligaste med Bertil Ohlins politiska gärning är den bredd han hade. Andra politiker har verkat inom olika sakområden, men Ohlin hade djupa kunskaper och stort engagemang över nästan hela det politiska fältet. Han hade naturligtvis en oerhörd hjälp av att han som vetenskapsman behärskade så viktiga områden som utrikeshandel, penningpolitik och sysselsättning. Han såg ökad produktion som huvudmedlet för att avskaffa fattigdomen. Industri, jordbruk och tjänsteproduktion intresserade honom långt in i detaljerna, och mycket av handfast kunskap hade han fått som expert i olika branschutredningar. Han såg entreprenörernas roll, skatternas inverkan på företagsklimatet, sparandets och kreditgivningens betydelse. Han kunde sätta in utbildningen i detta sammanhang. Han var ju själv akademisk lärare, men han intresserade sig också för den andra änden av utbildning och föreslog, med angivande av utländska exempel, att barnen borde börja skolan redan vid sex års ålder.

I och med att Ohlin i så mycket utgick från en ekonomisk analys av problem i samhället kom hans budskap att få en stor kontinuitet. Grundläggande ekonomiska och sociala förhållanden ändras föga från ett år till ett annat, men på 20 år sker ofta större förändringar än de

flesta har fantasi att förutse. Men kontinuitet i ett politiskt budskap kan ju också uttryckas negativt, som brist på nytänkande.

Efterhand fick Ohlin också intern kritik för detta, men för både partimedlemmar och många sympatisörer var nog detta att ständigt känna igen sig något övervägande positivt. Under Ohlins många efterföljare har nog problemet varit det motsatta, alltså för lite av kontinuitet i budskapet. Man kan säga att Bertil Ohlin under alla år som partiledare, och även flera år före och efter denna tid, nästan alltid hade samma tre teman i det han talade och skrev.

1. Frihet och motstånd mot socialistiskt regleringstänkande och förstatligande.
2. Socialt ansvarstagande.
3. Goda villkor för företagande och därmed tillväxt.

Dessa tre moment återkom ständigt, men de konkreta exemplen på respektive punkt kunde ändras. I början kunde det sociala ansvarstagandet gälla landsbygdens mödrar och springpojkar, senare var det mer om handikappade barn.

Nästa år är det 50 år sedan Bertil Ohlin lanserade begreppet »det måste löna sig att arbeta«. Hade det begreppet fått påverka den förda politiken skulle Sverige sannolikt inte fallit tillbaka så kraftigt i listan över inkomst per capita i industriländerna.

Detta är nog det mest tragiska kring Bertil Ohlin, att hans varningar för vad som kunde hända om inte tillväxten fick goda förutsättningar klingade så ohörda. Här fanns en ledande svensk politiker som ständigt talade om sparandets, skatternas och utbildningens betydelse för landets utveckling, men det hade ringa inverkan på den politik som fördes. Den enda förklaring man i efterhand kan ha är väl brist på fantasi från de styrande. Man hade vant sig »rekordårens« höga tillväxttal, och det verkade nästan som om denna tillväxt kom av sig själv. Varför som Ohlin oroas sig för något som dittills ändå gått så bra? Han talade ständigt om inflationen och han drev, också sedan han avgått som partiledare, med frenesi kravet på indexreglerade skatteskalor så att inflationen inte skulle höja skatterna. Behöver staten mer inkomster ska det redovisas öppet, menade han.

Den politiker som kommer närmast Ohlin ifråga om bredd i intresse och ämnen var kanske Ernst Wigforss. Men medan Ohlin till stor del utgår från vilka problem som behöver lösas så är åtminstone min känsla att Wigforss ofta utgår från frågan vad socialismen betyder, och sedan granskar han hur olika problem kan lösas utifrån olika sätt att se socialismen. Visst var Ohlin trogen sin liberalism, men mitt intryck är att han nog oftast inte lät värderingarna styra verklighetsuppfattningen. För egen del menar jag, att om man i ett primärmaterial själv vill kunna jämföra Ohlins insatser med andras är den kanske enklaste men samtidigt mest belysande metoden att läsa krigsårens numera tillgängliga protokoll från de hemliga sammanträden som i känsliga lägen hölls i riksdagen. Eftersom inget av det som sades fick komma utanför riksdagens väggar var inläggen inte gjorda för att vinna poäng hos allmänheten. Ohlin satt då i första kammaren. Ofta är han den som först begär ordet sedan statsminister Hansson eller utrikesminister Günther lämnat en redogörelse. Det är inte många ledamöter som yttrar

sig, utöver Ohlin är det bland folkpartisterna praktiskt taget bara Knut Petersson, alltså Torgny Segerstedts närmaste man på Handelstidningen. Ohlins inlägg skiljer sig från alla andras genom bredden i de frågor han tar upp. Det gäller luftvärnets eldgivningsbestämmelser vid främmande överflygningar. Varför marinen ålagt svenska ubåtar att inte vara närvarande när tyska fartyg finns på svensk vatten och till och med avger eld där. Han tar upp permittenttrafiken och tyska deporteringar av akademiker i Norge. Han kritiserar exportkrediter till Tyskland och menar att vi på samma sätt som Turkiet i stället bör kräva att som ersättning för svensk export få krigsmateriel från Tyskland, eftersom vi har stor brist på vapen. Han talar kring kullagerexporten till Tyskland. Han vill att vi ska importera krigsflygplan från usa och poängterar att det då är materiel som överförs genom luften och därmed inte kan hindras av diverse handelsspärrar. Han talar överhuvud om ökad öppenhet mot usa, och att vi bör lägga korten på bordet så att det inte blir meningsskiljaktigheter med demokratiska länder. Han betonar hur viktigt det är med goda förbindelser med de demokratiska staterna och han manar till ökat samarbete i Norden efter kriget.

Ett yttrande med stark sprängkraft var naturligtvis när han den 13 maj 1943 uttalade att »jag tror att många med mig skulle välkomna en offentlig regeringsdeklaration, som tydligt klargjorde, att Sverige icke efter detta krig strävar efter någon isolationism, vare sig svensk eller nordisk utan förbereder sig på ett deltagande i det internationella, både i det allmänna och i det nordiska, återuppbyggnadsarbetet.«

Ohlins gärning under kriget blir utförligt belyst i Kent Zetterbergs doktorsavhandling om folkpartiet under kriget. Sverige hade samlingsregering, bara kommunisterna stod utanför. Men det enda alternativ som i viktiga frågor fanns till samlingsregeringens politik formulerades på område efter område av enskilde ledamoten Ohlin. När det gällde försvaret ville han satsa maximalt i närtid, alltså på sådant som snabbt kunde ge effekt. Gärna utökad utbildningstid den närmaste tiden, men inte bindningar att fortsätta så också efter kriget. Beställ sådan materiel som snabbt kan levereras, men bygg inte kryssare som ska vara färdiga först 1948 eller stora nya kasernområden med byggnader som ska räcka i generationer.

Samlingsregeringen föreslog pris- och lönestopp. Ohlin visade hur olika regeringsförslag påverkade olika befolkningsgrupper, och han talade då ständigt om vad som i stället borde göras för att ekonomiskt värna »den fattigaste tredjedelen«. Krigsindustrin och jordbruket har så starka förhandlingskort att de alltid klarar sig, menade han, men andra har det svårare. Ohlins förslag missgynnade naturligtvis en del starka grupper, och partiet höll viss distans till dessa förslag från honom. Zetterberg uttrycker det drastiskt: Makroekonomin tog Ohlin hand om, mikroekonomin gällde folkpartiet i sin helhet.

Ohlin var inte uppskattad på alla håll i partiet. Skåningen greve Ragnar Barnekow antecknade: »Ohlin, den mångsidigaste begåvningen, kommer att gå långt, men har lite för bråttom, lägger man fram en svårighet, så är han utan betänkande klar på hur den skall lösas.« Zetterberg noterar också att krigsåren innebar att Ohlin vitaliserade

folkpartiet och påskyndade dess ideologiska modernisering. Det är nu som Ohlin grundlägger sin ledarposition och det är nu som det socialliberala folkpartiet klart distanserar sig från högern i praktiskt politik, konstaterar Zetterberg. Per Albin Hansson konstaterade att folkpartiet hade framträtt som »ett starkt socialreformatoriskt parti«, ja att socialdemokraterna nu mötte en sådan konkurrens från folkpartiet i fråga om socialpolitiska krav som man knappt hade trott vara möjlig, skriver Zetterberg.

Bertil Ohlin hörde till de ledamöter som reagerade starkt mot samlingsregeringens ingrepp mot den fria pressen. När den antisemitiske justitieministern, bondeförbundaren K G Westman med starkt stöd från statsminister Hansson lade fram grundlagsförslag om censur röstade två tredjedelar av folkpartisterna emot. Motsvarande hos socialdemokraterna var en tredjedel, hos högern en femtedel och hos bondeförbundarna bara en av 41 ledamöter.

Psykologisk och annan beteendevetenskaplig forskning har visat att vi normalt inte klarar särskilt stor samtidig informationsmängd, och man talar om »det magiska talet sju« för vad en mänsklig hjärna klarar att hålla isär och observera. Kollektivt är det nog ännu värre, och Olle Wästberg har noterat att svensk politisk debatt egentligen bara orkar ett sakområde åt gången, det må sedan vara kärnkraft, eu, arbetslösheten eller vad som helst. Inget av detta tycktes gälla Bertil Ohlin. Han ville ständigt påminna om att det fanns fler frågor än de som just då diskuterades mest.

Han hade alltså dels vissa frågor som med variationer återkom i praktiskt taget alla sammanhang han framträdde, men dels sökte han också föra in fler problem i debatten. Just sådant som han menade annars skulle glömmas bort var han extra intresserad av att dra fram. I boken »Liberal utmaning« 1963 angav han som avsnittsrubriker följande »underdimensionerade frågor«

- Handikappad ungdom
- Idrott och friluftsliv
- Skattelindring för gåvor
- Alkoholfrågan
- Radio-TV under monopol eller tävlan
- Arbetsvetenskaplig forskning
- Kulturfrågorna
- Naturskyddsfrågorna och vattenreningsproblemen

Det är en intressant uppräknings, och man kan väl säga att under de 36 år som därefter gått har åtminstone radio-tv-frågorna och miljön sedan kommit in i debatten, liksom en kort tid genom Bengt Westerberg också handikappfrågorna. Men alkoholfrågan har egentligen aldrig på nytt riktigt kommit tillbaka som stor fråga. Bertil Ohlin hade redan 1930 gjort en beräkning som visade att alkoholen orsakade ett produktionsbortfall på omkring tio procent av bnp, 1939 hade han korrigerat det till mellan tre och åtta procent, men därtill kom naturligtvis allt mänskligt lidande i alkoholens spår.

De långtgående socialiseringsplaner som socialdemokraterna förde fram vid krigsslutet kom inte att förverkligas, och en huvudanledning var sannolikt att partiledningen insåg att försök i den riktningen skulle

leda till att Bertil Ohlin vann slaget om väljarna. Att han själv tillmätte den insatsen stor betydelse framgår väl inte minst av att han som rubrik på sin andra memoardel satte »Socialistisk skördetid kom bort«.

Bertil Ohlin var ju det stora hotet mot socialdemokratins maktinnehav, så det är politiskt begripligt att han där betraktades med ovilja. Att han ägnat mer tankemöda och kraft än någon annan svensk politiker och ekonom åt arbetslöshetsproblemet och att han hade ett starkt socialt engagemang gjorde honom bara ännu farligare som politisk konkurrent. Sven-Erik Larsson skriver: »Reformviljan skilde inte Ohlin från socialdemokratin, men däremot hade han en djupare insikt om hur finansieringen påverkade samhällsekonomin på kort och lång sikt. Hade han suttit i en regering tillsammans med Erlander och på ett avspänt sätt kunnat överlägga om reformtakt och resurstillväxt, skulle vi sannolikt fått bättre balans i samhällsekonomin och en mer harmonisk utveckling än som nu följde av bältesspännarnas kamp.« Ett mått på hur Bertil Ohlin lyckades i sak kunde vara att inför en person helt ovetande om förhållandena i Sverige redovisa dels socialdemokratins efterkrigsprogram med dess 27 socialiseringspunkter och dels folkpartiets samtidiga program »Efterkrigstidens samhälle«. Sedan skulle man be personen att granska läget i Sverige vid slutet av Ohlins gärning och söka bedöma vilket av de två alternativa politiska programmen som fått styra samhällsutvecklingen under drygt 20 år. Professor Claes-Henric Siven menar att det var »en styrka inte bara för oppositionen utan också för den politiska utvecklingen i stort i Sverige att regeringspolitiken kom att utsättas för Ohlins gedigna granskning. Samtidigt kan hans gedigna kunskaper ha legat honom i fatet i det politiska arbetet. Han såg komplikationerna klarare än andra, och kunde därför inte lika lätt som övriga ledande politiker entusiastiskt föra fram de egna förslagen.«

Bertil Ohlin blev för allmänheten den självklare oppositionsledaren. Sven-Erik Larsson menar att »i granskarrollen var Ohlin med sin mångsidighet oöverträffad i vår moderna historia«. Han fullgjorde oppositionsledarrollen »överlägsnare än någon annan«.

Flera har noterat att Ohlin nog kan sägas ha varit osynligt närvarande i Erlanders statsrådsberedning. Inför varje förslag ställdes direkt eller uttalat frågan: Vad kommer Ohlin att svara på detta?

Det är många år sedan Sverige hade en fungerande oppositionsledare. Att Bertil Ohlin inte finns med längre ger regeringen större manöverutrymme. Ta nu i april 1999 budgetförslaget från regeringen. Där talas om kommande reformutrymme till följd av förbättrade statsfinanser. Hade Bertil Ohlin verkat idag skulle han med en igels envishet visa och upprepa att den förbättring regeringen skyltar med till största delen är fiktiv till följd av olika bokföringstrick och engångsåtgärder.

»Att sätta den politiska dagordningen« har på senare år blivit ett begrepp, inte minst hos forskare i statskunskap. Frågan är om någon enskild politiker som Bertil Ohlin lyckats föra upp så många frågor på dagordningen, och inte minst sedan behålla dem kvar där.

Inflationsproblemet och författningsfrågan är kanske de allra tydligaste fallen. Att vi till slut fick en författningsreform berodde förmodligen på

att Tage Erlander till slut insåg att det var omöjligt att hålla kvar första kammaren när Bertil Ohlin år efter år visade hur orimligt det var att regeringsmakten skulle kunna grundas på något annat än en direktvald riksdag där väljarna vid ett och samma tillfälle fick fälla avgörandet. Min egen reflektion är att det största med Bertil Ohlin som politiker och politisk tänkare var just uthållighet och mångsidighet, att han på ett sätt som torde sakna motstycke kunde överblicka, sätta samman och förklara. Han såg inte en fråga i taget utan kunde i huvudet, nästan intuitivt, reda ut vad beslut på ett område hade för konsekvenser på rader av andra områden. Ser man honom så blir han mer tidlös. Han skulle ha kunnat göra samma nytta även om han kom in i politiken ett par årtionden tidigare eller senare. En vanlig bild är att han fick så stor betydelse för att han dök upp i just »rätt ögonblick«. Jo visst var det viktigt att folkpartiet fick en ledare med Ohlins förmåga att visa på det fria näringslivets betydelse just 1944, det år när socialdemokratin genom sitt efterkrigsprogram stötte i basunerna för en kraftfull våg av socialiseringar.

En vanlig bild är att det var tack vare Bertil Ohlin som folkpartiet kom att bejaka den nya konjunkturpolitiken. Men tänk bort Ohlin som politiker, folkpartiet skulle nog likväl – låt vara lite senare och kanske med mindre känsla – ha bejakat denna politik. Notera att denna politik även inom folkpartiet brukar kallas »keyniansk«, medan man sakligt sett lika gärna kunde säga »ohlinsk«. Hade Ohlin enbart varit ekonom skulle han nog ha påverkat det politisk-ekonomiska tänkandet i Sverige ändå. Hans insats som politiker sträckte sig långt utöver att han påskyndade förståelsen för »den nya ekonomin« också i andra partier än socialdemokratin. Min undran är rentav om inte bland det han förde in från ekonomin till politiken det på sikt viktigaste var något annat, nämligen det internationella synsättet.

Förste internationalisten

Medan svensk överhet – kungahus, universitet, statskyrka, byråkrati – hade sina huvudsakliga utländska impulser från Tyskland hade, till följd av emigrationen, vanliga människor sina kontakter med usa. Över Atlanten fanns ett folkligt nätverk, oftast på familjenivå, omfattande flera miljoner människor.

Den förste svenske politikern med egen usa-erfarenhet var frisinnade landsföreningens ordförande Ernst Beckman, men han var ju inte parlamentarisk ledare. Bertil Ohlin blev den förste svenske förstarangspolitikern med utbildning i usa. Och som partiledare tog han tjänstledigt en del av 1959 för att vara gästprofessor vid University of Virginia i Charlottesville, alltså Thomas Jeffersons legendariska skapelse.

Ohlins positiva syn på usa och England påverkade sannolikt hans agerande under kriget. Men också efter kriget. Han var den förste som offentligt förde fram förslaget om ett skandinaviskt försvarsförbund, ett förslag som sedan föll senvintern 1949, alltså för 50 år sedan. Han skriver själv att han »betraktade Tage Erlanders och Östen Undéns agerande i denna fråga som den största plusposten på socialdemokratins konto som jag haft beröring med under min tid som

partiledare«. Likväl hade han invändningar mot det sätt på vilket Erlander och Undén på slutet behandlade frågan om behovet av amerikanska vapenleveranser till Norge och Danmark. Men historikern Karl Molin har senare visat att Erlander och Undén förmodligen förde fram förslaget om skandinaviskt försvarsförbund till stor del av inrikespolitiska skäl, att ha som förevändning eller moraliskt alibi för att inför opinionen säga nej till svenskt Nato-medlemskap.

Den svenska alliansfriheten blev sedan något av ett dubbelspel, med en attityd utåt och mot svenska folket, och en annan i hemlighet med samarbete västerut. Bertil Ohlin var knappast informerad om de hemliga momenten. Han hade redan under kriget visat sin starka aversion mot diktaturer. Han var djupt upprörd över den likgiltighet regeringen visade inför Sovjets grova förbrytelser mot de baltiska folken. Fredrika Björklunds doktorsavhandling om svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget visar att Bertil Ohlin visserligen slog vakt om alliansfriheten, »men att han lade vikt vid att neutraliteten inte hade någon andlig och ideologisk dimension. Sverige tillhörde väst, kulturellt och demokratiskt, vilket inte fick förtigas.«

Han var en av Sveriges absolut mest engagerade politiker inom Nordiska rådet, där hans insatser väckte allmän beundran. Hans nordism fanns sedan ungdomen, och han hade ju varit dansk medborgare under sin professorstid i Köpenhamn.

Ambassadör Lennart Petri berättar i sina memoarer om sin tjänstgöring på 40-talet i utrikesutskottet. »Upplevelsen var skakande.

Förekommande ärenden låg genomgående långt bortom horisonten för alla utom en handfull. Den ende som verkligen förstod alla ärenden och framförde relevanta synpunkter var Bertil Ohlin.«

Petri skriver också om när Ohlin 1952 blev hedersdoktor vid Sorbonne och »föremål för allehanda uppmärksamheter från officiell fransk sida och från ambassaden. Det var för sina vetenskapliga insatser som nationalekonom som han belönades, men fransmännen var också intresserade av honom såsom framgångsrik liberal politiker. Sällan har jag sett en svensk politiker uppträda utomlands med sådan säkerhet, elegans och taktfullhet som Ohlin. Vid varje tillfälle gjorde och sade han det riktiga och imponerade därigenom storligen på fransmännen. Här har vi äntligen någon som vi kan visa upp internationellt, tyckte (Petris chef ambassadör) Westman.«

Men Bertil Ohlin var inte bara intresserad av svensk utrikespolitik. Oavsett hur nationalistisk en stat är har den en utrikespolitik och bedriver diplomati. Så i alla tider har det funnits svenska politiker som ägnat sig åt utrikes affärer – mest handfast men olyckligt av alla väl Karl XII.

Jag menar att man kan säga att Bertil Ohlin är något mer än utrikespolitiker, han såg Sverige i ett internationellt sammanhang som ingen annan politiker före honom, och kanske inte heller efter honom. Jo, en politiker får kanske sägas ha ett internationellt perspektiv i samma klass som Bertil Ohlin, nämligen frihandelsaposteln, kooperatören och socialdemokraten Anders Örne. Men denne var mer en isolerad politiker, och inom hans eget parti har de flesta verkat vilja glömma honom.

Hjalmar Branting och Olof Palme uppträdde visserligen på en internationell arena, i Brantings fall Nationernas förbund. Men ingen av dem tycktes i sin syn på företagande, skatter och svensk ekonomi över huvud ha annat än ett nationellt perspektiv. Tage Erlanders Metall-tal som 1961 – med Palme som en av författarna – slog igen dörren för svenskt deltagande i eec var närmast en orgie i svensk självtillräcklighet.

Att Bertil Ohlin anlade ett internationellt perspektiv mer konsekvent än andra är på intet sätt konstigt – han var ju den 1900-talsekonom som förnyade hela utrikeshandelsteorin. Utrikeshandel fanns därför ständigt i hans huvud, och det gjorde att han såg svensk ekonomi, svensk produktion och svenskt beteende överhuvud i just ett internationellt sammanhang.

Han talade våren 1958 för en »västeuropeisk konjunkturpolitisk allians till sysselsättningens försvar«. När han skrev och talade om eec och Efta, och det gjorde han ofta, var det både som ekonom och politiker.

Han skrev om svält och u-länder, också där mot bakgrund av sina oerhörda kunskaper kring handeln och internationellt arbetsutbyte. I flyktingfrågan hade han redan inför andra världskriget visat sitt starka engagemang. Kan man rycka på axlarna åt hundratusentals flyktingar och säga att i Sverige har vi nog av att i stället hjälpa våra egna. »Nej, utan att svika våra humanitära traditioner kunna vi icke göra det.«

Ohlin såg hur svensk politik inte kan isoleras från omvärlden. Nu under våren 1999 har vi i Sverige haft en nymornad debatt om utflyttning av företag och om hur nästan hela kursavgångar från till exempel Handelshögskolan tycks fly Sverige. Exemplet Stora, Nordbanken, Astra och Volvo diskuteras.

Problemet uppfattas som nytt, men Bertil Ohlin skrev redan för 29 år sedan i ett häfte om Sträng, inflationen och skatten: »För Sveriges del kommer ett inträde i eec eller annat deltagande i den västeuropeiska integrationen att bringa oss i närmare kontakt med ekonomin i Västeuropa. Skulle vårt skattetryck för enskilda och företag vara alltför hårt i förhållande till det i Västeuropa vanliga, så kan detta leda till att svensk företagsamhet i ökad utsträckning förlägges utanför landets gränser. Det kan också leda till en utvandring av högt utbildad och särskilt värdefull arbetskraft antingen i samband med en sådan företagslokalisering eller på mera fristående sätt. Man kan beklaga att sådana hänsyn måste tillmätas viss vikt, men faktum kvarstår.«

Tomas Ohlin har berättat för mig hur hans far ofta talade om sig själv som internationalist, aldrig som nationalist.

Detta att Ohlin genom sin kunskap och analysförmåga kunde se problem långt innan de uppträdde finns det fler exempel på. Nyligen har atp-systemet ersatts med ett annat pensionssystem. Bertil Ohlin varnade redan före atp-beslutet att det hade en uppbyggnad som inte skulle hålla. Själv förordade han ett premiereservsystem som skulle trygga pensionerna men också ge det sparande som krävdes för att Sverige skulle kunna utvecklas.

Folkbildaren

Ohlin sökte både som ekonom och politiker att fungera som

folkbildare. Kanske var det något han lärt av två äldre ekonomer som kom att betyda mycket för honom, Gustaf Cassel och Eli Heckscher – även om det kom till en plågsam brytning mellan Ohlin och den senare. Ingen annan ledande svensk politiker torde ha skrivit så många böcker, även bortsett från de många vetenskapliga arbetena. Ohlin verkade under stora delar av sitt liv också som journalist, under flera år i danska Politiken och sedan främst i Stockholms-Tidningen, där han skrev över 900 artiklar. 1933, året innan Ohlin sade ja till att bli fpu-ordförande, hade han ett 80-tal artiklar i st, oftast som signerade ledare, och det allt överskuggande problemet han skrev om var den väldiga arbetslösheten och det stillastående näringslivet.

Han medverkade också i otaliga andra tidningar och tidskrifter. Det gällde både politiskt och vetenskapligt. Under partiledaråren skrev han åtminstone ett dussin vetenskapliga arbeten eller uppsatser, och som pensionär ett tiotal. Ingen annan svensk politiker har så uthålligt och engagerat tagit på sig en folkbildaruppgift inom så stora delar av det ekonomiska och politiska fältet. Men också här är nog Ernst Wigforss den som kommer Ohlin närmast.

Andra ledande politiker har haft talskrivare, och det gör det naturligtvis svårt att ur en regeringschefs eller partiledares tal och skrifter utröna exakt vad han eller hon själv tyckt. Det problemet finns inte i fallet Ohlin. Jag har frågat Cyril Olsson, under många år sekreterare i partiets riksdagsgrupp, och denne säger kategoriskt att Ohlin alltid skrev allt själv, han formulerade själv varenda mening, både tal och skrift. Pedagogiskt men tidvis också en aning omständligt.

Vi är nog många som erfor hur Ohlin inför anföranden ute i landet gärna ville ha en stund för sig själv på ett rum innan han gick upp i talarstolen. Han gick igenom sitt tal på nytt, och med kulspets fanns då kors och tvärs massor av tillägg och ändringar i det manus eller de stolpar han hade med sig. Det berättas att när han 1936 skrivit »Fri eller dirigerad ekonomi« och fått läsa korrekturet hade faktorn reagerat när Ohlin lämnat sidorna med alla nya tillägg och ändringar: »Detta är inte ett korrektur, det är ett nytt manuskript«.

För Bertil Ohlin var det ett demokratiskt fundament att politiker inte skulle vilseföra medborgarna utan att reella problem och möjliga lösningar skulle redovisas så öppet som möjligt. Jag säger inte att han alltid förmådde leva upp till den föresatsen, men den fanns nog hos honom i en för politiker ovanlig grad.

Ohlin reagerade tidigare och hårdare än någon annan mot vad han menade var svensk monopol-tv:s »snuttifiering« (ett ord som inte fanns på hans tid), med uppförstoring av bagateller och fördöljande av stora framtidsfrågor. Ändå hann han bara uppleva inledningen av en förytligandeprocess som inneburit allt större svek mot medborgarna. Ohlins folkbildarideal känns skrämmande långt borta i många sammanhang.

Ohlins kritik mot media, tv, radio och tidningar för marxistisk indoktrinering och förytligande togs illa upp av de drabbade. En del uppfattade hans kritik som gnällig, men i grunden var det nog bara Ohlins ständiga metod att gå in i detalj och noga belägga vad han ville ha sagt.

Jag har försökt beskriva hur Bertil Ohlin kopplade samman nästan allt, hur han sökte visa hur skatter, företagsklimat och tillväxt hängde ihop och att tillväxt var nödvändig för att få bort fattigdom, förhindra arbetslöshet och för att få utrymme för reformer och kultur.

Det han på detta sätt presenterade blev nog därmed också mer komplext än det andra politiker i olika skeden fört fram. Hur skulle Ohlins budskap ha mötts idag? Det grymma svaret är kanske att han varit chanslös. Den politiska dagordningen idag sätts i ringa mån av oppositionsledaren, om Sverige åter skulle få en sådan. Snuttifieringen har gått för långt, inslag i tv-nyheter ska vara bara några tiotals sekunder, och det som politikerna utfrågas om är oftast spektakulära men i grunden skäligen bagatellartade händelser.

I och för sig hade han näsa för formuleringar och situationens möjligheter, så ett och annat av hans yttranden skulle säkert observeras. Men till stor del måste nog med viss bestörtning konstateras att den folkbildarroll Ohlin ville spela både ekonomiskt och politiskt knappast vore möjlig i dag.

Blyghet, själsliv och moral

När Bertil Ohlin skulle börja skriva sina memoarer sa han till mig att de skulle handla om vetenskap och politik. »Mitt själsliv intresserar ingen.« Självfallet en total felbedömning. Det är just hans själsliv vi skulle vilja veta mer om.

Han hann skriva två delar av memoarerna, men kom bara till 1951. De är som Ohlin själv, sakliga, detaljerade men skäligen opersonliga. Till exempel bara en enda mening om att det förekom förälskelser och kärleksaffärer i ungdomsåren. Mitt i en skildring av ett skeende på 40-talet hoppar han in i nutid och bemöter något Gunnar Sträng sagt och gjort 30 år senare.

Sven-Erik Larsson har haft stora problem att kunna teckna personliga drag, eftersom Ohlin inte lämnade efter sig dagböcker eller personliga brev.

Hos antagonisten Tage Erlander finns mer av personliga utbrott. I sin dagbok skriver Erlander 1962 om sig själv och Ohlin: »Två gamla gubbar som i besinningslöst hat går löst på varandra men så orkeslösa genom ålder och tandlöshet att ingen av dem orkar göra mer än ge uttryck åt sin ondska och sin längtan efter att göra motparten illa.«

För egen del har jag ett av Ohlins tämligen opersonliga brev. Jag låg efter en bilolycka (där min yngsta syster och fpu:s ombudsman i Dalarna omkom) svårt skadad på Falu lasarett när jag begärde upp en reseskrivmaskin för att kunna skriva en artikel om »Fri eller dirigerad ekonomi« innan 1961 var slut, jag ville påminna om att det var 25 år sedan boken kom ut. Bertil skrev:

»Hjärtligt tack för Ert vänliga brev samt artikeln om socialliberalismen. Jag fann Er skildring av densamma synnerligen välskriven och värdefull. Jag ber att få uttrycka min sympati med anledning av Er systers och kamrats bortgång. Hoppas att Ni själv vid det här laget är på god väg tillbaka till hälsa och krafter.

Vänliga hälsningar!«

Visst var brevet vänligt, men han hade väl åtminstone kunnat skriva i du-

form.

Bertil Ohlin påminner om Karl Staaff, med skillnaden att Ohlin hade en familj medan ungarlen Staaff inte hade en sådan att hämta kraft från i svåra lägen. När Leif Kihlberg skulle skriva sin biografi över Staaff hade han mycket litet av personligt material att utgå från. Egentligen bara Ernst Beckmans dagböcker och korrespondensen mellan Staaff och Beckman. När kungakuppen mot Staaff ägde rum 1914 var Beckman på konvalescenthem utomlands och Staaff ville hålla vännen och partiordföranden orienterad.

Staaffs efterträdare professor Nils Edén ansågs ha om möjligt ännu svårare att öppna sig för medmänniskor, ansågs rentav som arrogant och intelligensaristokrat. Men i sina minnen anger Edén som förklaring till sina umgängesproblem att han var »den för främlingar, ej minst främmande flickor, medfött blyge Pitepojken«. Leif Kihlberg som gav ut Edéns minnen menar att denne kände sig »befryndad med norrländsk slutenhet och inbundenhet«.

Näste professor som partiledare kom från Skåne, men frågan är om inte det också hos Bertil Ohlin fanns en liknande blyghet. Kanske han kände med sig att han varit arrogant och självsäker i början av sin magnifika karriär som ekonomiskt underbarn och rekordung professor. Kanske ville han söka uppträda mer avspänd men inte lyckades.

Min före detta vän Carl Tham har genuint rykte om sig att vara arrogant och överlägsen. Men som förklaring har han sagt mig att hans problem att komma nära människor bottnar just i stor blyghet.

Det låter rimligt. Den som är säker i sig själv är inte rädd att göra bort sig och har ingen prestige i umgänget med andra.

Eller Olof Palme. Harry Schein påstår att om Palme trodde sig förlora bordtennismatcher mot sina söner gick han upp på natten och tränade, rädd för att inte alltid vara bäst. Ohlin hade knappast ett hävdelsebehov på det sättet, men han hade nog för sig själv en klar bild av vad rollen, och då i första hand professorsrollen, krävde.

Staaff, Edén, Ohlin, varför inte lägga till Gladstone. Beundrade på avstånd, men inga man umgicks nära med. Fyra ledare med mycket starka heders- och moralregler, också mycket starka politiska principer. Stora men samtidigt så ensamma. Roy Jenkins Gladstonebiografi är en bragd, men generellt vill folk nog inte läsa om de närmast perfekta.

Jämför med extremer åt det andra hållet, Disraeli, Lloyd George, Richard Nixon, i Sverige kanske Arvid Lindman och Gösta Bohman. Personer med mer av slughet och långtgående pragmatism, och därmed förmåga att utnyttja uppdykande situationer, personer med temperament och oberäknelighet. Många gillar den typen av politiker framför de alltid korrekta och balanserade.

Jag minns Rasjöns ord från en bilresa vi gjorde ett av hans sista år i livet: »Ohlin kan ingen reta. Erlander borde ha tigit många gånger när han var arg.« Per Albin hade en gång sagt till Rasjön: »När jag är arg tiger jag.« Sven-Erik Larsson menar att Ohlin alltid var jäktad, men att han trots detta för det mesta var lika lugn till humöret.

Ohlin gjorde aldrig bort sig, tycktes alltid ha allt under kontroll.

Motsvarigheten till självdisciplin lär få kunna visa upp. Men sådant ger inte den spänning som media, samtid och eftervärld uppskattar mer: En

person med öppet visat temperament, känsloutbrott, då och då en omdömeslöshet, ord som fällt i ögonblickets ingivelse. Winston Churchill är väl ett utmärkt exempel. Skulle en mönstergosse ha kunna fungera lika väl som krigsledare och ingjuta så totalt förtroende?

Rasjön själv, som var så stel och formell offentligt, kunde åtminstone i mindre sammanhang uttala sig skojfriskt. Jag minns hur han i anslutning till sitt sista politiska anförande, då jag bjudit in honom till fpu, sade: »Jag har alltid haft ett republikanskt sinnelag, men riktigt övertygad blev jag inte förrän jag fick sitta vid kungens bord« (Alltså när han under krigsåren i regeringen tvingades uppleva Gustaf V.) Jag tvivlar på att Bertil Ohlin skulle kunna bjuda på ett liknande uttalande.

Hos Bertil Ohlin blev hans klädelegans och hela framtoning av brittiskt gentlemannaskap något som förstärkte bilden av det närmast perfekta. Han ägnade sig åt promenader, skidåkning och simning. Sonen Tomas har berättat för mig om hur Bertil en gång var talare vid en simtävling och då uttalade att »simning är så roligt att man kan undra varför det inte är förbjudet«. Det var ju ändå humor och ett sätt av Ohlin att vända sig mot förbudsmentalitet.

Ohlin gällde väl inte inför svenska folket som stor humorist, men af Trolle menar att Ohlin ägde en torr humor, var slagfärdig och aldrig blev svaret skyldig.

Det var för mig nästan rörande hur osäker Ohlin blev när han skulle berätta en historia. Vid avgången som partiledare på landsmötet 1967 tyckte han tydligen att nu behövde han söka kompensera för uteblivna historier i partiet under så många år. Därför ville han berätta en, från Nyhavn i det Köpenhamn där han varit professor. Ohlin berättade på danska. På ett ölschapp kommer en kraftig, burdus man in genom dörren och säger med hög röst: »Finns det noen som heder Jensen här?« Inget svar. Frågan upprepas med ännu mer hotfull röst. Då reser sig en liten och spinkig man och säger »Jeg heder Jensen.« Den store går snabbt fram och med en rak höger fäller han den lille till golvet, och försvinner sedan snabbt ur lokalen. Det dröjer en stund innan den nedslagne repat sig och kan söka resa sig. Då säger han: »Nu drillede (lurade) jeg ham allt, jeg heder ikke Jensen, jeg heder Hansen.«

Det var väl inget fel på historien, men vad hade den att säga som illustration till 23 års partiledarskap? Naturligtvis ingenting. Men Ohlin kunde tydligen inte hitta en enda rolig historia med sig själv eller något politiskt inslag.

Ohlin kunde inte »kallprata«. Kanske var det så enkelt som att han menade att tiden var för värdefull för att användas så. Det är bara det att för många människor är detta att prata strunt liksom kännetecknet på sällskaplighet.

En påtaglig och åtminstone för oss som då var yngre mycket tilltalande följd av Ohlins inriktning på saklighet och reella problem var att han i partistyrelsen eller varhelst annars inte brydde sig om vem som sade något. Det viktiga var vad som sades. Detta gav en total jämlikhet i hans sätt att bemöta människor, alla bedömdes med samma mått.

Gabriel Romanus har beskrivit detta på följande sätt: »Bertil Ohlin är en outtröttlig pedagog. En del av ledamöterna i folkpartiets partistyrelse tycker att det pratas för mycket på sammanträdena (och att detta är de

yngres fel). Bertil Ohlin verkar aldrig plågad av detta. Han svarar i stället med samma mynt. Och efter en 6–8 timmars sammanträde fortsätter debatten i korridoren och på gatan, med Ohlin utredande, analyserande, argumenterande för Per Ahlmark, Carl Tham, Hans Lindblad och kanske ytterligare någon.

Det fascinerande i dessa diskussioner med Ohlin är att han – även när hans åsikter kan synas gammalmodiga – ständigt kan anlägga okonventionella synsätt och utvinna originella synpunkter ur problemen. Detta lidelsefulla sakintresse – och denna kondition – väcker beundran och sympati.

Ohlin har ett befriande sätt att gå rakt på sak, att bortse från alla skillnader i ålder, kunskaper och ställning. Jag skulle tro att de flesta i min generation har närmat sig Bertil Ohlin med något av komplex. Det är dock omkring fyrtio år, och åtskilliga akademiska betyg, som skiljer. Jag tror att hans chosfrihet för oss alla har varit ett effektivt botemedel mot tunghäfta vid privata samtal. Det är hans förtjänst att det inte är gångbart att sätta sig på några höga hästar inom folkpartiet.« Så långt Gabriel.

Ohlin var ordförande och Waldemar Svensson vice ordförande i först fpu och sedan i partiet. Waldemar var en av efterkrigstidens mest färgstarka och individuellt formade svenska politiker, en person med mycket starka övertygelser och förvisso ingen lätt person att hantera. Waldemar uppges en gång ha fällt yttrandet att »Bertil och jag har gått med sträckta linor genom livet.«

Folkpartiet hade i ledningen två väldiga personligheter, starka på varsitt sätt. De körde på något sätt varsitt lopp. Förmodligen hade det varit bättre för både partiet och honom själv om Ohlin haft en vice ordförande som kunnat komma honom närmare, som kunnat ge mer förtrogna råd, som kunnat stötta Ohlin, ge tips om frågor och uppträdande, men också kunnat avråda Ohlin i olika lägen.

Genom Sven Erik Larsson vet vi nu att Waldemar Svensson 1960, genom förmedling av Expressens dåvarande chefredaktör, hade överläggning med centerledaren Gunnar Hedlund rörande en trepartikoalition med socialdemokraterna. Det är som om Lars Tobisson skulle samtala med Alf Svensson om att bilda en blocköverskridande koalition bakom ryggen på Carl Bildt.

Näste vice ordförande, från 1962, var nog ett större stöd för Bertil Ohlin, nämligen Sven Wedén. Sven Erik Larsson återger hur Sven till Ohlins 75-årsdag skrev: »Näst efter min hustru finns ingen människa som jag känt så stor tillgivenhet som för dig.« Mer intressant är Bertils svar: »Av alla människor som jag fått kontakt med genom min politiska verksamhet är du den som rent personligen länge stått mig närmast, vilket bl a beror på en integritet och förmåga till engagemang inte bara för saker utan också för människor.« Också den genomkloke och ytterst begåvade Henning Gustafsson, riksdagsman och kommunalarbetare från Skellefteå, blev nog en utmärkt samtalspartner och ett stöd för Bertil Ohlin.

Det kan noteras att Gunnar Helén inte nämner Sven Wedén när han avtackade Bertil Ohlin vid dennes avgång ur riksdagen 1970: »Ingen av oss yngre har kommit Bertil Ohlin nära. Sedan John Bergvall, Thorwald Bergquist och Elon Andersson lämnade din krets har du kanske många gånger känt dig ensam.« Politiskt bör man kanske ta bort Bergquist från

listan, för i sina memoarer skriver Ohlin om sin liberale statsrådskollega 1944–45 att »den alltid jovialiske men intelligenssnabbe Thorwald Bergquist var i politiskt avseende ytterst passiv.« När man upplevt hur ovillig Ohlin var att säga eller skriva något negativt om någon i partiet tyder orden på att Bergqvists politiska passivitet verkligen var av stora mått.

Efter valet 1960 diskuterade Gunnar Helén och Olle Dahlén hur de skulle kunna förmå Sven Wedén att ställa upp som ordförande i en aktion för att tvinga Bertil Ohlin att avgå. De menade att Ohlin saknade den kraft till förnyelse som krävdes. Men hela aktionen omöjliggjordes när det visade sig att Sven Wedén värjde sig för tanken, och förklarade sig inte ha det självförtroende som var nödvändigt för en partiordförande. Ohlin blev kvar i ytterligare sju år, och den stora triumfen dessa år var naturligtvis författningsreformen.

Sven Erik Larsson summerar: »Både Helén och Dahlén insåg att utan Wedéns medverkan skulle det vara utsiktslöst att söka få till stånd ett partiledarskifte. Lojaliteten mot Ohlin var djup inom partiet och bland dess sympatisörer. Han uppskattades, ja beundrades som ledare för den borgerliga oppositionen. Den inre kretsen fäste sig vid ofrånkomliga trötthetssymptom efter de många åren i opposition: upprepningar, rutinmässiga anföranden och avsaknaden av uppslag till förnyelse som kunde stärka partiets profil och attrahera nya väljargrupper. Men förnyarna bortsåg från den auktoritet som Ohlin hade förvärvat i samhällsdebatten och den stolthet som många inom partiet kände över att ha en ledare av det formatet.«

En förklaring till att Bertil Ohlin verkade ha svårt att tala personligt med människor kan helt uteslutas, nämligen att hans tankar bara gällde ekonomi och handfast politik.

Han sade ofta att ekonomiska framsteg inte hade ett egenvärde, att det viktiga var vad de kunde betyda för människor. Till det han då ofta nämnde var mer utrymme för kulturaktiviteter.

Bertil Ohlin hade ett starkt eget kulturintresse. Han var alltid intresserad av konst, också litteratur. Han följde inte minst danska författare, och var från ungdomen intresserad av lyrik. Han skriver att han tidigt fångades av Ola Hanssons romaner och dikter samt av Emil Kléens kraftfulla poesi. Den engelske skalden Rupert Brooke liksom Dan Andersson hörde till tidiga favoriter. Till det som fascinerat mig i den franska poesin hör Baudelaires magnifika »Le voyage«, som beskriver hur man inför en längre resa till en främmande miljö kastar loss, skriver Ohlin i anslutning till sin skildring av sina studier i usa.

De flesta är nog överens om att Viktor Rydberg var 1800-talets störste svenske liberale humanist. Jag menar att vi borde kunna bli lika överens om att filosofen Hans Larsson är 1900-talets störste i samma genre. Det var arvet från Hans Larsson som styrde många i den grupp vid Lunds universitet som under andra världskriget sökte hålla humanism och demokrati högt. De stod upp mot en rad framträdande nazistiska professorer och de två konkurrerande nazistsympatiserande föreningar som var numerärt störst bland studentorganisationerna i Lund. Detta framgår väl i Sverker Oredsson utmärkta bok om universitetet under krigsåren.

Hans Larsson var tydligen den filosof som Bertil Ohlin hämtade mycket styrka från. I sina memoarer berättar Ohlin hur en lärare, Erik Wilhelm Sandberg vid läroverket i Helsingborg, kom att betyda mycket för honom. Sandberg var – liksom Ohlins mor – liberal och beundrare av Karl Staaff. Ohlin beskriver honom som en Brand-figur. Sandberg hade avstängts från att undervisa i kristendom sedan han offentligt i Viktor Rydbergs anda förnekat Jesu gudom men framställt Jesus som omistlig vägvisare. På sin konfirmationsdag fick Bertil Ohlin av Sandberg Hans Larssons »Studier och meditationer«. Ohlin anger att det som fångat honom mest i Larssons bok var den lysande studien över Ibsens »Peer Gynt«, och Larssons analys är enligt Ohlin ett mästerstycke och en pärla i den svenska litteraturen. Anne Wibble lät mig i ett annat sammanhang låna Bertils brev till hemmet under studietiden vid Harvard, och där kunde jag läsa hur han – alltså flera år senare – ber att få sig tillsänt tidningsurklipp men också just Hans Larssons »Studier och meditationer«.

Ohlin hade nog läst boken redan, men där på andra sidan Atlanten ville han åter kunna läsa Hans Larsson för att få lugn och stöd åt egna tankar. När jag på flera grunder satt in Bertil Ohlin i samma rad som Staaff och Gladstone blir frågan om moral viktig. Tomas Ohlin har sagt att han som ung tyckte att fadern var väl stel i de moralregler han satte upp för sig själv och barnen, men efterhand har Tomas insett att det gav beteenden han sedan satt värde på att ha lärt sig.

Redan i »Fri eller dirigerad ekonomi« skrev Ohlin: »Uppenbart torde emellertid vara att intet samhälle är tänkbart utan att dess medlemmar i sitt handlande bindas av vissa normer eller regler.« »I själva verket finns det massor av »spelregler«, som medborgarna måste respektera, för att det hela skall gå i lås. En del av dessa regler äro kodifierade genom lagstiftning, andra utgöra konventioner och traditioner. Det senare 1800-talets relativt liberala samhälle kringgärdade i själva verket medborgarnas rörelsefrihet med en rad stängsel av det senare slaget. Människorna fogade sig frivilligt efter dessa regler och traditioner, varför statens tvång icke behövdes för att få dem respekterade.«

Han skriver i samma bok: »Första villkoret för frihetens försvar är alltså att hederligheten bevaras.«

Jag har under senare år funderat och skrivit en del kring sambanden mellan usa-impulser i emigrationens spår, folkrörelser och nyföretagande i Sverige från 1870-talet och framåt. Det rörde sig om ett lokalt samhälle, där människorna själva – med frikyrko- och nykterhetsrörelserna som ett slags motorer i den lokala och folkliga mobiliseringen – tog initiativ.

Folkbildningen utgick till stor del ur folkrörelserna.

Folkrörelseforskaren och förre riksarkivarien Sven Lundkvist lärde mig mycket när vi tillsammans skrev 100-årshistoriken över riksdagens nykterhetsgrupp, och han poängterade att moralbildningen i Sverige kom från folkrörelserna, från människorna själva. Statens och kyrkans moral var att all makt tillhörde överheten och att medborgarna bara hade att lyda. Men den som inte har något inflytande utan bara ska lyda har heller inget ansvar. Folkrörelsernas moralbildning var snarast den motsatta. Varje individ var lika mycket värd, alla skulle därmed ha rösträtt men alla hade då också ett ansvar inte bara för sig själv utan för hela samhället. Jag har noterat att denna moralbildning, som till stor del kom att drivas

också inom arbetarrörelsen, gjorde folkrörelsemänniskorna praktiskt taget immuna mot den nazistsmitta som var så stark hos överklass och akademiker. Demokratin utgick ur och förankrades genom folkrörelserna, men när utbildningsväsendet exploderade under 60- och 70-tal har denna folkliga moralbildning till stor del eroderats. Folkskollärarna, inspirerade av Fridtjuf Berg, hade i mycket drivit folkrörelsernas moral, inte kyrkans och statens, och kom att betyda oerhört mycket för demokratin. Detta i kontrast mot läroverken som ofta stod för den antidemokratiska konservatismen. Den nya skolan blev varken det ena eller det andra utan mest bara ambivalens. Jag konstaterar samtidigt att hundra år av stora svenska ekonomiska framsteg (1870–1970) efterträddes av stark stagnation strax efter det skolsystemet utökats kraftigt men förlorat kontakten med folkrörelseideal och moralbildning.

Sambandet mellan usa-impulser, folkrörelser och nyföretagande är något som svenska ekonomhistoriker aldrig förstått eller på minsta sätt noterat. Där tror man att järnvägar och banklagstiftning var avgörande för att svensk ekonomi tog fart från 1870-talet, utan att se att folkrörelserna och det gigantiska folkliga nätverket över Atlanten i emigrationens spår innebar enorma influenser för lokala initiativ landet runt. Douglass North, som fick Nobelpriset i ekonomi 1993, har i sina teorier integrerat ekonomisk historia och nationalekonomi. Han visar hur tillväxt förutsätter institutioner, och med det menar han goda spelregler, lagar, sedvänjor och etik.

Idag lär ingen kunna undgå att se dessa samband, eftersom vi ser hur grunden till det ekonomiska kaoset i Ryssland ligger i tre kvarts sekel av kommunistisk praktik och indoktrinering. Detta har givit sådana skador på ansvarsförmåga och folkligt initiativtagande att det kan ta generationer att få till stånd en moralbildning som möjliggör ekonomisk och social utveckling.

Bertil Ohlin kom inte som ekonom att specialstudera den folkliga moralbildningens roll för ekonomin, och lika lite som någon annan i sin generation insåg han nog fullt ut vad folkrörelserna betytt också för att ge den mänskliga och innovativa grunden för företagsgrundande och ekonomisk tillväxt i Sverige. Men, kanske intuitivt, insåg han ändå att här fanns viktiga samband. I alla händelser återkommer han på ett sätt som föregriper Douglass Norths forskning ofta till moralbildningens betydelse också för ekonomin.

När man läser vad Ohlin skriver om detta är det lätt att tro att det är politikern Bertil Ohlin som för pennan. Men jag kan inte frigöra mig från att det också är ekonomen Ohlin som var en viktig tanke på spåren utan att stanna upp och göra en specialstudie kring just detta. Det räckte att ha levererat utrikeshandelsteorin och teorier rörande konjunkturer och bekämpning av arbetslöshet. Och Ohlin var ju heller inte ekonomhistoriker.

I dagarna utges »Demokratin, ekonomin och friheten« som legat opublicerad sedan 1956. Det är halva manuskriptet för en bok om liberalism och socialism han ville ge ut men avbröt arbetet med. Också där finns avsnitt om moralbildningens roll i ekonomin. »Ordning, rättssäkerhet och äganderätt, i huvudsak näringsfrihet och konkurrens – allt detta är ofrånkomliga förutsättningar för skapandet av den miljö i

vilken de snabba framstegen varit möjliga. Låt oss inte glömma att bakom det oerhörda framåtskridandet i Västerlandet under de senaste två århundradena legat en utveckling av de dygder – arbetsamhet, sparsamhet, hederlighet, ansvarskänsla – som växte fram i protestantismens hägn. Därmed skapades villkor där den nya tekniken kunde utveckla sina krafter. Liberal politik har långt mera konsekvent än socialdemokratin ansett att dessa kvaliteter måste bevaras och att detta kräver hänsyn, till exempel vid skattepolitikens utformning. Men i stort sett har det svenska samhället bevarat ovannämnda värdefulla egenskaper.«

Dessa meningar tyder på att Ohlin mer läst Max Weber än för egen del studerat vad som hände i just Sverige från det 1870-tal som var årtiondet då iogt, missionsförbundet och den ekonomiska tillväxten började sätta sin prägel på landet. Ordet »protestantismen« (som ju också inkluderar statskyrkans och bernadotteriets antidemokratism) leder tankar till att börja granska vad som hände från 1500-talet. Men den snabba ekonomiska utvecklingen från 1870-talet sammanfaller så tydligt med frikyrkans och andra folkrörelsers tilltagande betydelse för att inge människor framtidstro och kurage, två nödvändiga förutsättningar för att någon ska våga starta företag och andra verksamheter.

Men det viktiga är att Ohlin på ett allmänt plan ser sambandet mellan moralbildning och ekonomiskt framåtskridande så tydligt, och att han pekar på det som viktigt också för framtiden. Ännu ett citat ur det länge opublicerade manuskriptet:

»Eftersom samhället är till för människornas skull kan man också säga att dessa värden betingar medborgerliga krav på samhället. Det skall skydda den väsentliga friheten, trygga likheten inför lagen etcetera. Men detta är blott sakens ena sida. Den andra är att kraven på samhället innebär lika många krav på medborgarna. Det är människorna själva som skapar samhället – i sin dagliga gärning. Lagstiftningen och därmed förbundna institutioner, det vill säga samhället i inskränkt bemärkelse, fungerar inte utan att medborgarna i sitt privata liv och i sitt arbete accepterar beteenderegler som harmonierar därmed. (Lyckligtvis reglerar inte lagstiftningen i detalj människornas liv.) Det räcker inte med att samhället inom vida gränser vilar på tolerans, likhet inför lagen, humanitet etcetera, om inte människors handlande uppbäres av en strävan i samma riktning. Vad hjälper det att samhället ställer bildningsmöjligheter till förfogande, om inte människorna vill begagna sig därav? Vartill gagnar demokratiska institutioner, såsom allmän rösträtt, om flertalet av folket inte röstar? Liberalismen betonar som synes starkt människornas eget ansvar. Man hävdar mer än andra åskådningar individens rättigheter och samhällets plikt att ge honom möjligheter, men ser å andra sidan häri en grund för utkrävande av individens ansvar. Mot den äldre socialismens starka framhävande av samhällskonstruktionens avgörande betydelse sätter liberalismen tron till att en önskvärd utveckling främst beror på människorna. Är de uppfyllda av den rätta andan bygger de ett gott samhälle. Är de inte det hjälper det föga om de har tagit i arv ett välkonstruerat samhälle.«

Bertil Ohlin återkom genom åren ofta till tanken, att ju mer människor frivilligt kunde ålägga sig goda beteenden, desto mindre plats för ett kommando- och kontrollsamhälle. Vi måste alltid ha en moralbildning

som täcker mer än vad som är reglerat i lagar, i annat fall måste alltför mycket styras och kontrolleras uppifrån. Ju mer man misstror människor, desto mer av centralstyrning, myndighetsutövning och reglering. Ju mer optimistisk människosyn man har, desto mer liberalism blir möjlig i ett samhälle.